

Apokope av slutvokal i åländska infinitiver

Ida Toivonen
Carleton University

Abstract

The infinitival ending -a can be dropped under certain circumstances in the Åland dialect of Swedish. For example, infinitives such as hoppa 'jump' and skratta 'laugh' sometimes surface as hopp and skratt. This paper explores the linguistic and sociolinguistic conditions that govern the distribution of these forms. The data examined in this study suggest that infinitival apocope is in principle possible anywhere except at the end of a clause. The study also finds that younger speakers prefer the full form over the apocopated form, but older speakers prefer the shorter form when the linguistic environment allows apocope.

1 Inledning

I åländskan kan infinitivändelsen *-a* ibland bortlämnas i infinitiver som till exempel *kast(a)*, *ät(a)* och *organisera(a)*. I (1) ges exempel på apokoperade infinitiver från Svenblad (1999:15).

- (1) a. Jag fick följ me
b. Ska du lägg dej å vila?
c. Vi sku behöv aktive:r dom här kontakterna [från åländskt affärssamtal]

I den här studien undersöks de lingvistiska och sociolektala förhållanden som påverkar bortfallet av infinitivändelsen.

Finlandssvenskan skiljer sig förstås från sverigesvenskan (Wide & Lyngfelt 2009), men åländskan anses i jämförelse med övriga finlandssvenska dialekter vara ett svagt dialektområde med moderna dialekter som närmar sig sverigesvenskan (*Uppslagsverket Finland* 2009–2012). Äldre åländska talare har överlag fler typiskt åländska dialektdrag än yngre talare, och många barn är obekanta med utpräglat åländska dialekter. I en enkät med 20 åländska skolbarn från norra Åland ombads barnen lyssna på korta inspelningar av vuxna talare från fyra olika dialektområden. En talare var från Nyland (Finland), en från Uppland (Sverige), en var en äldre talare med utpräglad Saltviksdialekt (Åland), och en pratade Brändömål (Ålands skärgård). Barnen, alla åtta år gamla, ombads gissa om talarna var från Sverige, fast-

landet ("Finland") eller Åland. Nästan alla barn gissade rätt om dialektproven från Uppland och Nyland. Ungefär hälften visste att talaren från Saltvik var ålänning. Men när barnen hörde talaren från Brändö gissade de slumpmässigt.

Trots att de åländska dialekterna till viss del håller på att utjämnas, skiljer sig åländska fortfarande från andra svenska dialekter. (Vuxna) ålänningar känner lätt igen andra ålänningar på deras tal. Dessutom är ålänningar i allmänhet medvetna om ett flertal åländska särdrag: vissa ord och uttryck, som till exempel *stöpsel* för *stickkontakt* och negationen *inga* i stället för *inte* (som ju åländskan har gemensamt med vissa andra finlandssvenska dialekter). Bortfallet av *-a* i infinitiver är däremot ett dialektdrag som ålänningar i allmänhet inte är medvetna om. Apokopen nämns inte i diskussioner, insändare och tidningskolumner om språk och dialekter. I intervjuer med ålänningar om deras dialekt krävs det tid och många exempel för att talarna ska bli medvetna om detta dialektdrag.

2 Infinitivapokope i åländskan: Bakgrund

Infinitivändelsen bortfaller också i andra svenska dialekter i sydöstra Småland, Öland, norra Värmland, Norrland, samt i flera finlandssvenska dialekter (Harling-Kranck 1998; Ivars 1988; Huldén 1957; Dahlstedt 1955; Ahlbäck 1945). Dessutom förekommer apokope i jylländskan och i många norska dialekter. Apokopen är villkorlig i vissa dialekter och ovillkorlig i andra. I åländskan är apokopen villkorlig, vilket vi återkommer till i avsnitt 4 och 5.

En jämförelse mellan åländskan och skriftspråket visar bortfall av ändelser i flera av verbets böjningsformer. I (2) visas tre böjningsformer av det regelbundna verbet (första konjugationen) *baka*.

(2)	skriftspråk	åländska
presens	bakar	bakar
preteritum	bakade	baka
perfekt particip	bakat	baka

Formen *baka* för *bakade* och *bakat* är vanlig i åländskan: de fullständiga formerna används i stort sett bara i mer formella sammanhang som till exempel vid högläsning. Infinitivapokope skiljer sig från apokopen av *bakade* och *bakat* i två avseenden: (1) den fullständiga formen av infinitiven (t.ex. *baka*) är möjlig också i informella samtal och (2) infinitivapokopen bestäms (delvis) av fonologiska villkor.

3 Språkmaterial

Diskussionen nedan baserar sig på flera olika slags språkligt material. En databas består av sex nyinspelningar av samtal, alla mellan talare från samma by i Finström. Den totala inspelningstiden är cirka två timmar. Varje inspelning innehåller samtal mellan flera talare. Fyra personers tal har transkriberats och analyserats: två äldre talare (en man och en kvinna, båda cirka 70 år gamla) och två yngre talare (båda kvinnor och omkring 30 år gamla). Informanterna intervjuades även efter inspelningarna var avslutade. Detta material samlades in åren 2011–2013.

Spara talet-materialet från Svenska litteratursällskapet i Finland hemsida på nätet har också undersökts.¹ Material från Finström, Geta, Saltvik, Sund och Vårdö (norra Åland) presenteras här.

Inspelningarna kompletterades med anteckningar och litteratur som arkiveras i biblioteket på Svenska avdelningen vid Institutet för de inhemska språken, vid avdelningen för Ordbok över Finlands svenska folkmål. Arkivet där omfattar en stor samling handskrivna dialektanteckningar från perioden 1860—1970 (kaino. kotus.fi/fo).

Materialet i den här studien bygger dessutom på deltagande observation och iakttagande observation. Jag deltog i vardagliga aktiviteter inom två familjer och i olika aktiviteter i byn och förde anteckningar. Dessa anteckningar sammanfaller med och understöder slutsatserna av den kvantitativa undersökningen som beskrivs i avsnitt 5 nedan.

4 Språkliga faktorer

Apokope inträffar inte alltid i åländskan, den är alltså villkorlig. Ändelsebortfall är enbart möjligt under vissa språkliga förhållanden. Vi kan jämföra (3) med (4). I (3) är det möjligt att säga *bak*, men inte i (4).

- (3) Vi ska bak(a) kakor.
- (4) Vi ska baka.

När är det möjligt för apokope att inträffa i åländskan? Villkoret för att apokopering ska ske handlar inte enbart om fonologi; morfologin är också relevant. Se (5), till exempel.

¹ Se <http://www.sls.fi/sparatalet>.

(5) Han drack en kanna vatten.

Slutvokalen i ett substantiv som *kanna* kan inte falla bort, oberoende av dess fonologiska (eller prosodiska) ställning i satsen. Apokope inträffar i åländskan även i andra verbformer än i infinitiver (se (2) ovan), men jag beskriver här enbart infinitiver. Det här avsnittet behandlar *språkliga* faktorer som avgör om apokope inträffar. Sociolektala faktorer inverkar också och de diskuteras i avsnitt 5.

I vissa dialekter är infinitivapokopen ovillkorlig (Tandefelt 1983) – den sker genomgående. I svenska dialekter i Finland där apokopen är fonologiskt betingad är villkoren för allomorfin inte helt klargjorda. Enligt Freudenthal (1870: 70–71) som behandlar nyländska dialekter, handlar det om ”den talandes godtycke och större eller mindre brådska vid meningens framsägande”. Hultman (1894: §1, 49) ger en historisk förklaring, enligt vilken ”[U]rspr. slutjudande ändelsevokal har bortfallit efter urspr. lång eller med svag tonvikt försedd stavelse”. Vendell (1904: §64) nämner Hultman och tillägger: ”I andra mål är bibehållandet eller bortkastandet av ändelsen beroende av långsammare eller snabbare tempo ävensom av andra tills vidare icke fullt definierbara omständigheter; jämförelsevis minst underkastadt apokopering är -a i Hi och Åhd.”² I stora drag kan man säga att åländskan har mer gemensamt med de nyländska och åboländska dialekterna än med de österbottniska dialekterna vad gäller infinitivapokope (se materialet nedan samt Vendell 1904; Ivars 1996; 2003; Leinonen 2012; 2015).

Satsaccenten nämns ofta i detta sammanhang. En sammanfattning av olika beskrivningar av villkoren är att apokope sker då en trycksvag infinitiv står i upptaktsställning (ofta före en annan infinitiv eller en verbpartikel), eller i betonad ställning före ett trycksvagt ord (Hultman 1894: §43; Ahlbäck 1956: 15; Tandefelt 1983: 170; Sundberg 1993: 144; Svenblad 1999: 15; Svenblad 2006: 143). Att infinitiven är trycksvag nämns särskilt ofta (Hultman 1894: §43; Hesselman 1902: 58; Nyholm 1984: 65; Svenblad 2008), men Hesselman (1902: 60) noterar att i Uppland är apokope tvärtom vanligast när infinitiven är *tryckstark*.

Hultman (1894) och andra har påpekat att de fonologiska villkoren för apokope varierar regionalt. Vi beaktar här enbart dialekten som talas på norra Åland. Mitt material visar att infinitivens slutvokal är obligatorisk i slutet av en sats, men i alla andra satsställningar är apokope möjlig. I det här avseendet räknas till satsen alla grundläggande satsdelar som objekt, verbpartiklar och adverbial, men inte diskurs-

² *Hi* står för Hitis och *Åhd* för Ålands härad.

partiklar (t. ex. *ju, liksom*) eller upprepat subjekt. Infinitivändelsen kan alltså apokoperas i (6), men inte i (7). Dessa exempel kommer från nyinspelningarna i Finström.

- (6) a. dom ska väl **börj lag** tak
 b. han sku **hör** av sej så fort han vet, jo
 c. han sa, ja kan **gör** de [betoning på *gör*]
- (7) a. du behöver int **fara**
 b. men överhuvudtaget, dom som e gravida ska ju int heller **flyga**, någge
 c. var vill du **sitta**, då?

I (6c) är infinitiven *gör(a)* betonad och ändelsen *-a* har ändå fallit bort. Detta exempel visar att i åländskan är apokope möjlig även då infinitiven är tryckstark. Apokope verkar dock vara vanligare då infinitiven är obetonad.

Sammanfattningsvis visar det nya materialet från norra Åland att apokope rent fonologiskt och prosodiskt inträffar fritt, bara infinitiven inte står sist i satsen. Detta sammanfaller i stort sett med tidigare observationer, om man tar regional variation i beaktande. Det som möjligen förvånar är att apokope kan ske även då infinitiven är tryckstark.

5 Infinitivapokope på Åland i dag

Infinitivapokope är ett dialektdrag i åländskan (samt också i flera andra dialekter). Kan vi se tecken på att apokopens ställning i åländskan håller på att försvagas? Vendell noterade redan år 1904 att apokope är mindre vanlig på Åland (och i Hitis) än i övriga Svenskfinland (Vendell 1904, §64). Dessförinnan påpekade Hultman 1894, §43: ”Särskildt vinner den längre infinitivformen i mellersta Nyland alt mera terräng på den kortares bekostnad – något vartill det hsv. inflytandet helt säkert utgör den förnämsta orsaken.” Ett tecken på att ett språkligt drag håller på att försvagas är att yngre talare använder språkdraget i mindre utsträckning än äldre talare. Ivars (1986: 92–96) diskuterar *a*-apokope bland finlandssvenska inflyttare i Sverige, och finner mer apokope hos äldre än hos yngre talare. Dessutom noterar Tandefelt (1983) att apokope är mindre vanligt bland yngre talare i Helsing (hennes studie gäller inte enbart apokope av infinitiver). Lafage (2006) som undersökt flera dialekter på fastlandet visar däremot att de äldre talarna som deltog i undersökningen i Österbotten inte apokoperade mer än de yngre österbottniska deltagarna.

För den här studien analyserades Spara talets webbmaterial med talare från norra Åland: Sund, Saltvik, Vårdö, Geta och Finström. Detta omfattar totalt tio in-

spelningar, varav två är äldre inspelningar. I de inspelningarna fanns 58 infinitiver med möjlig apokope. Infinitiver som *bli* och *ta* utelämnades eftersom de överhuvudtaget inte tillåter apokope. I uppställningen nedan anges antalet infinitiver uppdelade enligt talarnas åldersgrupp och ort. Det saknas inspelningar för vissa åldersgrupper och orter. Resultaten anges så här: [antal apokoperade infinitiv]/[antal infinitiv med möjlig apokope]. Till exempel bortfaller *-a* noll gånger av sex möjliga hos yngre talare från Geta, men tio gånger av elva möjliga hos äldre talare från Geta.

(8) Spara talet-materialet

	yngre talare	äldre talare	sammanlagt
Finström	---	10/12	10/12
Geta	0/6	10/11	10/17
Saltvik	0/0	0/5	0/5
Vårdö	1/4	---	1/4
Sund	1/1	---	1/1
sammanlagt	2/11	20/28	22/39

Materialet innehöll sammanlagt 58 infinitiver (t.ex. *börja*, *tvätta*, *springa*, *fråga*), varav 39 kunde apokoperas: de stod inte i satsslut och de var infinitiver som i princip tillåter apokope. Resultaten i (8) antyder att apokope är vanligare i Finström och Geta än i Saltvik och Vårdö. Det är svårt att dra slutsatser om Sund. Apokope verkar också vara vanligare bland äldre än bland yngre talare.

Infinitiverna (t.ex. *börja*, *äta*, *köpa*) från de nya inspelningarna i Finström har räknats på samma sätt som infinitiverna i Spara talet-materialet i (8). Resultaten ges i (9).

(9) Nya inspelningar

		apokope	sammanlagt
yngre	kvinna	3/29	---
	kvinna	0/3	3/32 (yngre)
äldre	kvinna	39/47	---
	man	3/4	42/51 (äldre)
sammanlagt			45/83

Resultaten från de nyare inspelningarna liknar Spara talet-resultaten: infinitivändelsen verkar saknas oftare hos äldre än hos yngre talare.

Intervjuer och observationer av talare i olika åldrar understryker resultaten av den här undersökningen: i allmänhet är det vanligare för äldre talare att säga *far hem* och för yngre talare att säga *fara hem*. Båda formerna låter dock helt naturliga för

ålänningar i alla åldrar. I intervjuer tillfrågades olika talare om de skulle säga *fara hem* eller *far hem*. En äldre kvinna från Finström svarade: ”*Fara hem* är riktig svenska, det skulle man skriva. Men *far hem* låter naturligare.” En yngre kvinna, också från Finström, svarade: ”*Fara hem* säger man och skriver man. *Far hem* kan man säga, det är också åländska.”

En preliminär genomgång av ett litet urval av alla de verb som finns med i de omfattande handskrivna anteckningarna i Ordbok för Finlands svenska folkmåls arkiv i Helsingfors ger intryck av att apokope var ytterst vanlig på Åland i början av 1900-talet. Jag granskade t.ex. verbet *fara*, och anteckningarna antydde att infinitivets *-a* i allmänhet föll bort, förutom i satsslut.³

6 Diskussion

Det är inte säkert att vi fullt förstår de rent språkliga villkoren för apokope av infinitivändelsen i åländskan, eftersom mycket variation förekommer. Det är emellertid klart att infinitivändelsen står kvar i satsslut.

Det verkar som om apokopen är på långsam tillbakagång, även om den kortare formen av infinitiven fortfarande är vanlig. Yngre talare använder den längre formen *tycka*, *heta*, *fara* betydligt mer än äldre talare, som ofta säger *tyck*, *het*, *far* då de lingvistiska villkoren tillåter. Största orsaken till förändringen är förmodligen ökad kontakt med standardspråket. Vi kan anta att en annan detalj i åländskan också har haft betydelse. Inskottsvokal krävs då verbet slutar på en konsonant intill *l*, *n*, eller *r* (Sundberg 1993: 147–148; Karsten 1891: 148–149). Vid apokope uttalas alltså verben *tövla*, *vakna* och *pallra* som *tövvel*, *vaken* och *paller*. I de här fallen verkar det som om yngre talare undviker apokope helt och hållet, möjligtvis för att de inte kan använda inskottsvokal. I en intervju sade en äldre talare: ”*Ramla ikull* är riktig svenska, så skulle man skriva, men *rammel ikull* låter naturligare, så säger man.” En yngre talare sade i stället: ”*Ramla ikull* säger man. *Rammel ikull* känner man igen men det använder man inte. Det är gammeldags.” Det är kanske möjligt att yngre talarers apokope i allmänhet har påverkats av att de inte tillåter inskottsvokal i t.ex. *tövla*, *hamna*, *räkna* och därför inte tillåter bortfall av infinitivändelsen i sådana fall.

Resultaten av den här undersökningen har visat att apokope av infinitivändelsen är vanlig på Åland. Apokopen är villkorlig och påverkas av både språkliga, sociolektala och kanske också geografiska faktorer. Apokopen är ett tydligt dialek-

³ Jag besökte arkivet under två dagar i augusti 2012.

talt särdrag för åländskan (samt även för andra dialekter). Trots det nämner inte ålänningar spontant detta fenomen, då de tillfrågas om utmärkande åländska dialektdrag. De är inte medvetna om det. I och med att apokopen inte är en medveten dialektmarkör är variationen av infinitivanvändningen ett dialektdrag värt att ta hänsyn till i framtida studier av språklig variation och förändring i åländskan. Infinitiver förekommer naturligtvis ofta i tal i alla språksammanhang, så en större undersökning borde vara möjlig. En sådan undersökning kunde knytas till andra dialektdrag, olika sociala och geografiska faktorer, samt attityder till åländsk identitet i ett större nordiskt sammanhang.

Litteratur

- Ahlbäck, Olav, 1956. *Svenskan i Finland*. [Skrifter 15] Stockholm: Nämnden för svensk språkvård.
- Ahlbäck, Olav, 1945. Apokopen i de finlandssvenska folkmålen. *Studier i nordisk filologi* 31–32: 7. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1955. *Efterledsapokope i nordsvenska dialekter: En morfofonologisk studie*. [Skrifter utgivna genom landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala] Uppsala: Almqvist och Wiksell.
- Freudenthal, Axel Olof, 1870. *Om svenska allmogemålet i Nyland*. Helsingfors.
- Harling-Kranck, Gunilla, 1998. *Från Pyttis till Nedervetil: Tjugonio prov på dialekter i Nyland, Åboland, Åland och Österbotten*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Hesselman, Bengt Ivar, 1902. *Stafvelseförlängning och vokalkvalitet i östsvenska dialekter*. Doktorsavhandling, Uppsala universitet.
- Huldén, Lars, 1957. *Verbböjningen i Österbottens svenska folkmål*. Doktorsavhandling, Helsingfors universitet.
- Hultman, Oskar Fredrik, 1894. De östsvenska dialekterna. *Finländska bidrag till svensk språk- och folklifsforskning* 318: 113–303.
- Ivars, Ann-Marie, 1986. *Från Österbotten till Sörmland. En undersökning av emigration och språklig anpassning*. [Studier i nordisk filologi 66] Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ivars, Ann-Marie, 1988. *Närpesdialekten på 1980-talet*. [Studier i nordisk filologi] Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ivars, Ann-Marie, 1996. Stad och bygd. *Finlandssvenska stadsmål i ett regionalt och socialt perspektiv. Folkmålsstudier* 37. Helsingfors.
- Ivars, Ann-Marie, 2003. Lokalt och regionalt i svenskan i Finland. Tendenser i språkutvecklingen i norr och söder. I *Nordisk dialektologi* (51–81), red. av Gunnstein Akselberg, Anne Marit Bødal, och Helge Sandøy. Oslo: Novus forlag.
- Karsten, Anton, 1891. *Kökarsmålet: ljud- och formlära*. Helsingfors universitet.
- Lafage, David-Alexander, 2006. Finlandssvenskans apokoperade infinitiver i tid och rum. Kandidatuppsats, Göteborgs universitet.

- Leinonen, Therese, 2015. Åboländska på 2000-talet. I *Talet lever!* [Studier i nordisk filologi 86] Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Leinonen, Therese. 2012. Indelning av finlandssvenska dialekter med särskild hänsyn till Åboland. *Folkmålsstudier* 50, 155–173.
- Nyholm, Leif. 1984. *Helsingforssvenska: Tre studier i talspråk*. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet.
- Sundberg, Eva. 1993. *Dialekten i Ålands nordöstra skärgård*. Mariehamn: Ålands högskola.
- Svenblad, Ralf. 1999. *Med åländska ord: Ur vardagsspråk och folkmål (second edition)*. Mariehamn: Bokförlaget Abacus.
- Svenblad, Ralf. 2006. *Stormskärsåländska: Om folkmålet i Anni Blomqvists Stormskärsromaner*. Mariehamn: Ålands kulturstiftelse.
- Svenblad, Ralf. 2008. *Åländska ord till vardags och finbärs*. Mariehamn: PQR-kultur.
- Tandefelt, Marika. 1983. Apokope: ett bortfallande bortfall. I: *Struktur och variation: Festskrift till Bengt Loman* (169–179). Åbo: Åbo Akademi.
- Uppslagsverket Finland, webbutgåva. 2009–2012. Svenskan i Finland. www.uppslagsverket.fi.
- Vendell, Herman. 1904. *Ordbok över de östsvenska dialekterna*. Helsingfors: Mercator.
- Wide, Camilla & Benjamin Lyngfelt. 2009. *Konstruktioner i finlandssvensk syntax*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.